

ВИЯВЛЕННЯ ФАКТІВ ШАХРАЙСТВА У КОНТЕКСТІ АУДИТУ ФІНАНСОВИХ ЗВІТІВ БАНКІВ

Присвячено огляду внутрішнього та зовнішнього шахрайства у контексті аудиту фінансових звітів банків відповідно до Міжнародних стандартів аудиту. Авторами наведено можливі аудиторські процедури на виявлені ризики викривлення фінансової звітності

Постановка проблеми. Банківська система відіграє важливу роль у формуванні ринкових відносин в Україні. Зважаючи на особливий статус банків для економіки, їх фінансово-господарська діяльність повинна підлягати всебічному та суворому контролю. Так, Національний банк України здійснює функції банківського нагляду, що ґрунтуються на Основних принципах ефективного банківського нагляду. Не менш важливо забезпечити ефективну систему внутрішнього контролю за фінансово-господарською діяльністю банку. Внутрішній контроль банку здійснюють Загальні збори учасників, Спостережна рада, Ревізійна комісія, Правління та кожен структурний підрозділ у межах своїх повноважень. Особливе місце у системі внутрішнього контролю за діяльністю банку відведено внутрішньому аудиту. Однак внутрішнім аудиторам банку надзвичайно важко забезпечити повну незалежність в діях та незаангажованість в судженнях. Навіть не зважаючи на те, що вони підзвітні Спостереженій раді банку, внутрішні аудиторі все ж є штатними працівниками установи та часто взаємодіють з персоналом підрозділів, які перевіряють. Саме тому для зацікавлених користувачів та для суспільства загалом надзвичайно велике значення має перевірка фінансових звітів банків незалежними експертами – зовнішніми аудиторами. Українські банки, як правило, користуються послугами загальновідомих аудиторських фірм із незаплямованою репутацією. Насамперед ними є члени “Великої четвірки” – Ernst & Young, Pricewaterhouse Coopers, Deloitte Touche Tohmatsu та KPMG. Для зацікавлених користувачів важливо бути впевненими в тому, що кожна оприлюднена фінансова звітність банку представляє достовірно, в усіх суттєвих аспектах, фінансовий стан банку на кінець звітного періоду, його фінансові результати, рух грошових коштів за звітний період, у відповідності до нормативних вимог щодо організації бухгалтерського обліку та звітності в банківських установах України.

Стан вивчення проблеми. Питання аудиту фінансових звітів банків неодноразово обговорювалося практиками банківської справи та у наукових колах. Однак актуальні аспекти викривлення фінансової звітності банків внаслідок шахрайських дій досі залишаються недостатньо вивченими та потребують подальших досліджень, зважаючи на постійну появу нових протизаконних схем.

Мета дослідження полягає у визначенні через призму Міжнародних стандартів аудиту сутності шахрайства, що спричиняє викривлення фінансових звітів банків, аналізі факторів шахрайства банку з позицій Положення з міжнародної практики з аудиту, обґрунтуванні необхідності застосування аудитором процедур для протидії ризикам викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові підходи використання аудиту як інструменту боротьби з шахрайством досліджували вітчизняні вчені. Погоджуємося з думкою Л. Смирнкової та Д. Кошелькової про те, що “шахрайство не завжди сприяє викривленню фінансової звітності...”. Однак, ми вважаємо дискусійними їх твердження про те, що «одним із основних видів боротьби з шахрайством є внутрішній аудит, оскільки зовнішній аудит виявився нездібним гарантувати надійність системи внутрішнього контролю, особливо відносно запобігання шахрайству, оскільки основною метою діяльності зовнішніх аудиторів є підтвердження достовірності фінансової звітності» та про те, що зовнішнім аудитом не буде виявлено протизаконних дій, якщо вони не призвели до спотворення фінансової звітності [10, с. 501]. Як аргумент, наведемо умовний приклад видачі кредиту позичальнику, заставне майно якого було застраховано в неакредитованій банком компанії. Так вчинити клієнта переконав працівник банку, який має домовленість з цією страховою компанією про направлення їм клієнтів за матеріальну винагороду (наприклад, певний відсоток від перерахованого позичальником страхового платежу). Операції

з кредитування були відображені в бухгалтерському обліку у відповідності з встановленими вимогами. Тому у даному випадку викривлення фінансової звітності банку немає, однак факт шахрайства працівника банку з метою особистого збагачення аудитор встановив.

Ми повністю поділяємо “золоті” правила аудиторів щодо виявлення шахрайства, які наведені у навчальному посібнику “Аудит в банках”. Ці постулати поведінки вимагають від аудитора:

- намагатися з’ясувати причину відхилень;
- не розглядати питання довіри до людей тільки залежно від їхнього становища у суспільстві;
- не припускати думки, що шахрайство неможливе на цьому підприємстві;
- відчувати особисту відповідальність за виявлення шахрайства;
- у разі виявлення потенційних проблем посилити контроль задля зниження ризику;
- знати ситуації, які супроводжуються значним ризиком шахрайства, та їх ознаки [1, с. 35].

Питання аудиторської перевірки достовірності фінансової звітності досліджується проф. Усачем Б.Ф. у монографії “Аудит за міжнародними стандартами” [11, с. 87-88] та у статті “Аудиторська звітність за міжнародними стандартами” [12, с. 384-388].

Викладення основного матеріалу дослідження. Відповідно до Закону України “Про аудиторську діяльність” від 22.04.1993р. №3125-XII (в редакції Закону України від 14.09.2006р. №140-V) для банків аудит є обов’язковим для підтвердження річної фінансової звітності відповідно до діючого законодавства. Обов’язковий аудит проводять з метою перевірки фінансового стану засновників банків, підприємств з іноземними інвестиціями, відкритих акціонерних товариств, страхових і холдингових компаній, інститутів спільного інвестування, довірчих товариств та інших фінансових посередників [4]. Крім того, стаття 69 Закону України “Про банки і банківську діяльність” №2121-III від 07.12.2000 року (зі змінами та доповненнями) вказує на необхідність щорічної перевірки фінансової звітності банків аудитором, який має сертифікат Національного банку України на аудиторську перевірку банківських установ.

Аудиторські фірми здійснюють аудит у відповідності до Міжнародних стандартів аудиту. Це важливе твердження зазначається у висновку незалежних аудиторів [3, 9].

Про важливість підтвердження фінансової звітності банків незалежними аудиторами також свідчить те, що питання участі держави у рекапіталізації ВАТ КБ “Надра” та подальшої співпраці між Україною і Міжнародним валютним фондом не може обійтися без їх професійної думки. Згідно з п.20 Меморандуму МВФ про економічну та фінансову політику в межах програми “Стенд-бай” 28 жовтня 2010 року незалежною аудиторською компанією ТОВ “Ернст енд Янг Аудиторські послуги” було завершено аудит проміжної попередньої фінансової звітності ВАТ КБ “Надра”, що була складена станом на 30 червня 2010 року. Одним із результатів аудиторської перевірки стало встановлення факту невиконання ВАТ КБ “Надра” вимог щодо нормативу адекватності капіталу, встановлених Базельською угодою 1988 року. Розрахунок, який був здійснений спираючись на показники проміжної фінансової звітності, показує, що розмір загального капіталу банку станом на 30 червня 2010 року менший на 8,3 млрд грн. за значення, необхідне для виконання нормативу адекватності капіталу, встановленого Базельською угодою 1988 року. При цьому, відповідно до аудиту, проведеного ТОВ АФ “ПКФ Аудит-фінанси”, розмір капіталу, що є необхідний для дотримання банком нормативу адекватності регулятивного капіталу станом на 30 червня 2010 року становить 9,5 млрд грн. Такий розрахунок було здійснено згідно з Інструкцією НБУ про порядок регулювання діяльності банків в Україні.

Як пояснюють у ВАТ КБ "Надра", така різниця у розмірі необхідного капіталу обумовлена тим, що норматив адекватності капіталу, встановлений Базельською угодою, є на 2 процентні пункти нижчим за встановлений Національним банком України (відповідно до Інструкції НБУ про порядок регулювання діяльності банків в Україні) та методикою його розрахунку [14].

Недостовірність фінансових звітів банків може бути викликана шахрайством або помилками. Різниця між цими поняттями полягає в навмисному чи ненавмисному виконанні дій, що призводить до викривлення звітності банку. Помилки можуть припускати під час збирання чи обробки інформації, на основі якої готується фінансова звітність, неправильного твердження чи некоректного застосування принципів, класифікації, подання даних бухгалтерського обліку. Міжнародні стандарти аудиту визначають шахрайство як "навмисні дії однієї особи або декількох осіб серед управлінського та найвищого управлінського персоналу, найманих працівників або третьої сторони, при яких застосовується омана для отримання нечесної або незаконної переваги" [8, с. 277]. Під час перевірки фінансової звітності банку аудитором важливо встановити, який тип навмисного викривлення має місце у конкретному випадку: викривлення, що є результатом неправдивої фінансової звітності (маніпуляції, фальсифікації з обліковими записами чи первинними документами), чи викривлення, що є результатом незаконного привласнення активів (привласнення грошових надходжень, викрадення фізичних активів чи інтелектуальної власності, використання майна у власних цілях).

МСА 240 "Відповідальність аудитора за розгляд шахрайства під час аудиту фінансових звітів" вимагає від аудитора:

- виконання аудиторських процедур для ідентифікації викривлень фінансової звітності внаслідок шахрайства;
- ідентифікації та оцінки ризиків суттєвих викривлень фінансової звітності внаслідок шахрайства;
- визначення загальних дій у відповідь на вищевказані ризики;
- розробки та виконання аудиторських процедур у відповідь на ризик можливості управлінського персоналу уникнути контролю;
- визначення й виконання необхідних процедур у відповідь на оцінені ризики суттєвих викривлень внаслідок шахрайства;
- розгляду, чи може бути виявлене викривлення показником шахрайства;
- отримання письмових пояснень управлінського персоналу щодо шахрайства;
- інформування управлінського персоналу.

Під час планування та виконання завдань з аудиту аудитор повинен розглянути ризики суттєвих викривлень у фінансових звітах внаслідок шахрайства для зменшення аудиторського ризику до прийнятної низького рівня [8, с. 275-276].

Підтвердження повноти, достовірності та відповідності встановленим вимогам фінансових звітів банків має важливе значення для забезпечення стабільності економіки та захисту інтересів вкладників. Тому для надання практичної допомоги аудиторам розроблено Положення з міжнародної практики аудиту 1006 "Аудит фінансових звітів банку". У цьому документі значну увагу приділено ризикам та проблемам шахрайства у банках. Протизаконні дії щодо банку можуть виникати як у середині організації, так і ззовні від сторонніх осіб. Положення з міжнародної практики аудиту 1006 наводить фактори ризику шахрайства (рис. 1).

В Україні найчастіше злочини у банківській сфері пов'язані з кредитуванням, відмиванням "брудних" грошей, обігом пластикових карток, розкраданням майна, привласненням депозитів, маніпуляції з первинними документами, що призводить до викривлення фінансової звітності.

Кредитування – це один із найбільш ризикових напрямків діяльності банку. Під час перевірки процедури надання позик аудитор повинен з особливою ретельністю та професійним скептицизмом оцінити правильність відображення в обліку всіх операцій, встановити повноту і правильність первинних документів, на основі яких вони були зроблені. Банк може стати жертвою своїх клієнтів. Найпоширенішим способом завдання збитків позичальником-фізичною особою за допомогою інструментів кредитування є оформлення позик на підроблені, вкрадені чи обманом отримані документи. Після

отримання коштів недобросовісний клієнт не погашатиме заборгованість перед кредитором, а банку значно важче буде захистити свої інтереси в суді. Позичальники можуть завдати збитків банку шляхом маніпуляцій із заставою. Однак для цього потрібно вступити у змову з третіми особами. Так, шляхом підкупу чи залякування банківського персоналу шахраї можуть вимагати не подання інформації про заставне майно для внесення її у державні реєстри обтяжень. Це дає змогу зловмисникам реалізувати активи, що передані банку у заставу, та позбавить кредитора можливості звернення стягнення на це майно. Крім того, вступивши у змову з суб'єктом оціночної діяльності, позичальник може домовитися з метою передачі у заставу для отримання кредиту. У випадку непогашення зобов'язань перед банком кредитор, навіть реалізувавши це майно, не зможе відшкодувати повну суму наданих коштів.

Аудитор повинен звернути увагу на потенційні можливості допущення помилок чи фактів шахрайства з боку персоналу банку. З метою особистого збагачення працівники можуть вступити у змову, оформити позику на недійсні документи, а кредитні кошти привласнити.

Викривлення фінансової звітності можливе через свідоме чи несвідоме неправильне відображення в обліку операцій з кредитування. Так, помилки у визначенні фінансового стану та класу позичальника, некоректне відображення позик на рахунках простроченої чи строкової заборгованості спричиняють неправильне визначення суми резервів під кредитні ризики. Це у свою чергу призводить до викривлення фінансового результату діяльності банку.

Вважаємо за необхідне наголосити на тому, що описані нами схеми є неможливими у випадку чіткого дотримання законодавства, нормативно-правових актів НБУ, внутрішніх положень, процедур банку та посадових інструкцій його персоналу. Завдання аудитора – перевірити, чи банк та його клієнти працюють в межах правового поля.

Ще одним із привабливих для шахраїв напрямків діяльності банку є операції з платіжними картками. Аферисти різними способами намагаються заволодіти PIN-кодом та реквізитами чужої картки та зняти з неї кошти. Впродовж 2009-2010 років Служба безпеки України зафіксувала стійку тенденцію до збільшення кількості проявів комп'ютерної злочинності в банківській сфері [6]. Значно зросла кількість фішингових атак. Фішинг торгової точки – це здійснення торгівельним підприємством (найчастіше Інтернет-сайтом) вивідання у клієнтів банків конфіденційних даних про їх карткові, депозитні рахунки, особисті паролі та іншої фінансової інформації з метою подальшого отримання доступу до коштів на їх рахунках.

Банки доволі успішно борються електронними атаками на їх інформаційні системи. Однак, аферисти вигадують щоразу інші схеми незаконного заволодіння коштами клієнтів банку. Так, за інформацією інтернет-ресурсу securitylab.ru шахраї у Великобританії отримують доступ до карток не шляхом електронної крадіжки, а переконують своїх жертв по телефону передати інформацію про PIN-код добровільно. Суть шахрайської операції проста. Зловмисники дзвонять жертві, представляючись працівниками відділу безпеки або охорони їх банку, і повідомляють, що у них є дані про те, що карта дискредитована і по ній здійснювалися шахрайські операції. Аферисти повідомляють приголомшену людину, що з його рахунку були зняті кошти, або по його картці хтось купив телевізор. Потім вони просять жертву написати свій PIN-код на аркуші паперу і покласти її разом з картою в конверт, за яким обіцяють прислати кур'єра. Картка нібито потрібна для проведення подальшого аналізу. У більшості випадків жертвами афери ставали люди похилого віку [2].

Останнє ноу-хау – клієнти крадуть гроші самі у себе. Створюється видимість розкрадання грошових коштів зі свого рахунку третіми особами. У той же час клієнт сам є безпосереднім учасником афери. Прямим підтвердженням цього є те, що клієнт не робить жодних дій для повернення засобів – не залучає правоохоронні органи для порушення кримінальної справи і не звертається в суд. У цьому випадку шахраї не хочуть вирішувати проблему в правовому полі, а використовують Інтернет, ЗМІ. Зловмисники шантують банк втратою репутації для того, щоб змусити його піти на поступки. У своїх пропозиціях шахраї апелюють до того, що банк – це велика організація і виплатити декілька тисяч для установи набагато простіше, ніж проводити розслідування [7].

Рис. 1. Фактори ризику шахрайства відповідно до ПМПА 1006

Банки часто стикаються із загрозою комп'ютерних злочинів. Комп'ютерні пірати (хакери) шляхом пересилання шкідливих програм (вірусів), небажаної електронної пошти (спаму) можуть отримати несанкціонований доступ до конфіденційної інформації, що зберігається у базах даних банку. В подальшому цим злочинці можуть скористатися у протизаконних цілях: від перерахування коштів на свої рахунки до продажу банківської таємниці третім особам. Зрозуміло, що вища ймовірність скоєння злочинів у тих банках, які мають суттєві недоліки у системі корпоративного управління та внутрішнього контролю.

Аудитори у межах своєї компетенції можуть вживати заходи протидії шахрайських операцій щодо банку.

Так, вони можуть вимагати провести тестування комп'ютерно-програмного забезпечення банку, мережі банкоматів щодо їх надійності, перешкодження несанкціонованого доступу та забезпечення безпеки функціонування. Крім того, дієвим інструментом аудиту може бути повторне тестування генерованих комп'ютером записів та операцій.

Раптові перевірки окремих підрозділів також сприяють ідентифікації можливостей для зловживань чи вже здійснених фактів шахрайства, що призводять до викривлення фінансової звітності банку. Наприклад, аудитор може спостерігати за проведенням тестових процедур, навіть якщо про його присутність не попереджалося. Він також може ініціювати зміщення строків проведення інвентаризації або підрахунку залишків коштів у касі банку якнайближче до кінця місяця (кварталу, півріччя, року). Це дає змогу зменшити можливості для маніпулювання залишками в період між проведенням інвентаризації та датою закінчення звітного періоду.

З метою виявлення шахрайських схем та розроблення заходів для протидії аудитор може використовувати спеціальне програмне забезпечення, яке приєднується до інформаційних систем банку та дозволяє знайти нетипові бухгалтерські проведення, операції здійснені в неопераційний час чи ініційовані явно вигаданим користувачем.

Крім того, аудитор повинен приділити значну увагу детальної перевірці коригуючих бухгалтерських проведення. Адже здійснення коригувань напередодні закінчення звітного періоду дуже часто свідчить про можливу недостовірність у фінансовій звітності або приховати викривлення у ній.

Серед аудиторських процедур у відповідь на оцінений ризик суттєвих викривлень внаслідок шахрайства важливе місце займає опитування персоналу та у разі потреби отримання від них письмових пояснень. Аудитор повинен впевнитися, що він правильно зрозумів ризики викривлення звітності, а працівники банку здійснюють належні заходи контролю у відповідь на ці ризики.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Фінансова звітність банків – це один з індикаторів стану економіки нашої країни. Держава, вкладники, інвестори та партнери повинні бути впевнені в тому, що отримують інформацію, яка в усіх суттєвих аспектах розкриває фінансовий стан банків. Реалії сьогодення свідчать про те, що банківські установи стають жертвою аферистів та піддаються атакам зловмисників серед персоналу. Тому виявлення ризиків

викривлення звітності внаслідок шахрайства ще не втратило актуальності та потребує подальших досліджень науковців, практиків банківської справи та аудиторської діяльності.

Список використаної літератури:

1. Аудит у банках: Навчальний посібник / Національний банк України; За заг. ред. канд. екон. наук О. М. Сарахман. – К.: УБС НБУ, 2007. – 334 с. – ISBN 978-966-368-039-2.
2. Британские мошенники выманивают ПИН-коды от карточек по телефону [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.securitylab.ru/news/386922.php>
3. Висновок незалежного аудитора про аудиторську перевірку фінансових звітів АТ "УкрСиббанк" [Електронний ресурс] – Режим доступу http://media-cms.bnpparibas.com/f ile/13/8/audit_report_2009-uk-.9138.pdf
4. Закон України "Про аудиторську діяльність" № 3125-ХІІ від 22.04.1993 року (в редакції Закону України №140-V від 14.09.2006р.) (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3125-12>
5. Закон України "Про банки і банківську діяльність" №2121 – ІІІ від 07.12.2000 року (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>
6. Киберпреступники массово атакуют украинские банки [Електронний ресурс] – Режим доступу www.securitylab.ru/news/395550.php
7. Клиенты банков воруют деньги сами у себя [Електронний ресурс] – Режим доступу www.securitylab.ru/news/395074.php
8. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2007 року // Пер. з англ. мови О. В. Селєзньов, О. Л. Ольховікова, О. В. Гік, Т. Л. Шаршидзе, Л. Й. Юрківська, С. О. Куликов. – К.: ТОВ "ІАМЦ АУ "СТАТУС", 2007. – 1172 с. – ISSN 978-966-8544-07-1.
9. Річна фінансова звітність за 2009 рік ПАТ "Держаний експортно-імпортерний банк України" разом із висновком незалежних аудиторів [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.eximb.com/img/app>
10. Смирнова Л. Аудит як засіб боротьби з шахрайством / Л. Смирнова, Д. Кошельникова // Економічний аналіз: Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу Тернопільського національного економічного університету, 2010. – Випуск 6. – 543 с.
11. Усач Б. Ф. Аудит за міжнародними стандартами / Усач Б. Ф. – Монографія. – К.: Знання, 2005. – 247 с. – ISBN 966-8148-94-0.
12. Усач Б. Ф. Аудиторська звітність за міжнародними стандартами / Б. Ф. Усач // Вісник Національного університету "Львівська політехніка" Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2007. – №577. – 507 с.
13. Число фишинговых атак значительно возросло [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.securitylab.ru/news/385998.php>
14. "Ernst & Young" завершив аудит фінансової звітності НАДРА БАНКУ [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://nadra.com.ua/ua/news/2409>

УСАЧ Богдан Федорович – доктор економічних наук, професор Львівського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ

МАРКЕВИЧ М. А. – аспірант Львівського інституту банківської справи Університету банківської справи НБ